

Berispt, maar niet openbaar

De naoorlogse zuivering van C.G.M. van Baar, burgemeester van Edam

Dr. Lennert Savenije

Onderzoeksverslag 25 februari 2022

Dit onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de Gemeente Edam-Volendam

Clement van Baar (links) als bruidegom (1936). Bron: Waterlands Archief (WA), Purmerend. Dit is de enige online beschikbare foto van Van Baar in de beeldbank van het WA.

Inhoudsopgave

Samenvatting	5
Inleiding	6
Context: zuivering ambtenaren en burgemeesters	
De dossiers	7
Beschuldigingen en oordelen	
Conclusie vooronderzoek	13
Mogelijkheden tot vervolgonderzoek	
Geraadpleegde bronnen	15

Samenvatting

- Clement van Baar, burgemeester van de gemeente Edam, werd tussen augustus 1945 en september 1946 geschorst in zijn ambt, lopende een onderzoek in het kader van de naoorlogse zuivering.
- Het Nationaal Archief (NA) in Den Haag bewaart drie, in omvang beperkte, dossiers betreffende deze onderzoeken.
- Het belangrijkste dossier is afkomstig uit het archief 2.04.67: Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, inventarisnummer 1630.
- Dit dossier is incompleet bewaard, er missen stukken die op de inhoudsopgave staan aangegeven, maar het bevat wel het circa zestig pagina's tellende verweerschrift dat Van Baar in het najaar van 1945 schreef naar aanleiding van de tegen hem geuite beschuldigingen.
- Er valt op basis van het zuiveringsdossier niet meer in detail te reconstrueren hoe de procedure is verlopen. Duidelijk is wel dat aan Van Baar uiteindelijk twee beschuldigingen ten laste werden gelegd door het Centraal orgaan voor de zuivering van overheidspersoneel: zijn lidmaatschap van de Generale Commissie (van de Zuiderzeesteunwet) gedurende de bezetting en zijn betrokkenheid als commissaris bij de NV Jaartsveld Wegenbouw Mij, het aannemersbedrijf van zijn zwagers.
- Andere beschuldigingen, van 'Deutschfreundlichkeit' tot het leveren van diensten aan de bezetter in het kader van de Jodenvervolging, pareerde en ontkende Van Baar in zijn verweerschrift. De nauwelijks bewaard gebleven getuigenverhoren lijken hieromtrent ook geen nieuwe feiten aan het licht gebracht te hebben.
- Na in eerste instantie te hebben geadviseerd om Van Baar te ontslaan, kwam het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel, na hoor en wederhoor, op het oorspronkelijke advies terug. Zijn lidmaatschap van de Generale Commissie werd bij nader inzien, vanuit de toenmalige context bekeken, niet langer als problematisch beschouwd. Zijn belang in de firma Jaartsveld – dat Van Baar financieel profijt had opgeleverd – bleef in de optiek van de commissie bezwaarlijk. Overplaatsing naar een andere gemeente werd overwogen als disciplinaire maatregel.
- Toch besloten de minister van Binnenlandse Zaken Louis Beel en Commissaris van de Koningin Jaap de Vos van Steenwijk dat Van Baar kon terugkeren in Edam. Hier lijkt te hebben meegespeeld dat Van Baar ervaring had met de demografisch bijzondere gemeente Edam, bestaande uit het overwegend protestante stadje Edam en het katholieke vissersdorp Volendam. Het zuiveringsdossier bevat brieven van ingezetenen waarin voor de terugkeer van Van Baar wordt gepleit.
- Besloten werd daarom om hem na een 'schriftelijke niet openbaar te maken berisping' terug te laten keren op zijn post.

Inleiding

Dit rapport is opgesteld in opdracht van de Gemeente Edam-Volendam (tot 1975 Gemeente Edam) naar aanleiding van vragen over het functioneren van burgemeester Clement Gerardus Maria van Baar (Purmerend, 21 november 1894 – aldaar, 21 mei 1979) tijdens de Tweede Wereldoorlog. Van Baar was tussen 1938 en 1944 en vervolgens vanaf 1946 tot zijn pensionering in 1959 burgemeester van de gemeente Edam. In Volendam is naar hem de Burgemeester van Baarstraat vernoemd.

Voor zijn benoeming in de gemeente Edam was Van Baar burgemeester van de gemeente Oude Niedorp en wethouder in zijn geboorteplaats Purmerend. Van origine was hij actief als ondernemer en bankier. Eind oktober 1944 legde Van Baar zijn functie tezamen met ambtsgenoten in andere Waterlandse gemeenten neer, omdat zij collectief geen navolging wensten te geven aan de inzet van burgers bij de aanleg van stellingen in opdracht van de Duitse bezetter.¹ Van Baar werd opgevolgd door NSB'er H.A. (Hendrik) van Baak, die tevens het burgemeesterschap van Purmerend waarnam. Van Baak werd op 31 januari 1945 met de Edammer wethouder Jan de Boer door het lokale verzet geliquideerd.²

Op 7 mei 1945 keerde Van Baar terug als burgemeester, totdat hij midden augustus 1945 op last van de commissaris van de koningin in Noord-Holland, J.E. (Jaap) baron de Vos van Steenwijk, in zijn functie werd geschorst vanwege een onderzoek in het kader van de naoorlogse zuivering. Na afronding van deze procedure in de zomer van 1946 kon Van Baar zijn burgemeesterschap in Edam voortzetten. De precieze onderzoeksbevindingen werden destijds, voor zover kon worden achterhaald, niet openbaar gemaakt.³

In publicaties over de gemeente Edam tijdens de Tweede Wereldoorlog is het functioneren van burgemeester Van Baar aan bod gekomen.⁴ Erik Besseling schreef over hem in zijn boeken *Een feit van niets* en *Rachels kinderen*.⁵ Op basis van zijn bevindingen besloot Besseling de gemeente Edam-Volendam te vragen om 'de rol van burgemeester Clemens Van Baar (sic) tijdens de oorlogsjaren' nader te laten onderzoeken en in overweging te nemen of het erbetoon in de vorm van een straatnaam nog wel gepast is.

De eerste bronnen op basis waarvan deze vragen beantwoord kunnen worden, zijn de dossiers die werden gevormd tijdens de zuiveringsprocedure. In het kader van dit vooronderzoek zijn deze dossiers, die zich bevinden in het Nationaal Archief, bestudeerd vanuit de vraag of verder onderzoek naar het functioneren van burgemeester Van Baar in oorlogstijd gewenst is vanuit een historiografisch perspectief en vanuit het vraagstuk zoals dat door het presidium van de gemeente Edam-Volendam in overweging is genomen.

¹ Erik Besseling, *Een feit van niets. Over de oorlog in Edam* (Edam 2008) 54. Ook in de zuiveringsdossiers is informatie over het collectieve ontslag te vinden. Stukken betreffende de ontslagprocedure geven hier inzicht in, maar bijvoorbeeld ook het verweerschrift van Van Baar.

² <https://www.canonvannederland.nl/nl/noord-holland/waterland/oorlog>

³ Oriënterend onderzoek in de krantendatabase delpher.nl heeft hier geen aanwijzingen voor gevonden.

⁴ Piet en Evert Koning, *Wereldoorlog in het dorp. Volendam 1939-1945* (Volendam 2010) 288-291.

⁵ Erik Besseling geeft in *Een feit van niets* vooral in hoofdstuk 3 aandacht aan Van Baar (door hem Clemens van Baar genoemd), waaronder ook zijn zuivering en verweer. In Besselings boek *Rachels kinderen. Joodse inwoners in Edam 1937-1945* (Edam 2020/2002) speelt Van Baar eveneens als burgemeester een rol. In eindnoot 67 schrijft Besseling onder meer het volgende: 'Met het vertrek van de drie achtergebleven Joden is het actieve optreden van het gemeentebestuur van Edam onder leiding van burgemeester Clemens van Baar inzake de Jodenvervolgning ten einde.' Besselings studies zijn bij mijn weten de meest gedetailleerde studies tot nu toe over deze geschiedenis.

Context: zuivering ambtenaren en burgemeesters

Ter waarborging van de continuïteit van het gezag besloot de Nederlandse regering in Londen dat burgemeesters die bij de Duitse inval op 10 mei 1940 in functie waren, maar tijdens de bezetting ontslagen of vervangen waren ten faveure van Duitsgezinde bestuurders, in hun positie moesten terugkeren tijdens de overgangsfase van de bevrijding. Burgemeesters en ambtenaren met een NSB of pro-duitsche signatuur zouden worden geschorst, ontslagen en strafrechtelijk vervolgd. Voor de terugkerende burgemeesters gold eveneens dat er geen sprake van kon zijn dat zij zich tijdens de bezetting hadden schuldig gemaakt aan plichtsverzuim.

De zuivering van burgemeesters vond plaats op basis van het Zuiveringsbesluit 1944, zoals dat door de Nederlandse regering in Londen was vastgesteld. Lokale en provinciale adviescommissies – waarin ook vertegenwoordigers van het verzet plaatsnamen – en documentatiecommissies bogen zich over de zuivering, terwijl de landelijke regie in handen kwam van een Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel (CoZO).

Uiteindelijk zijn ruim 500 burgemeesters geschorst en ontslagen, met name NSB-gezinden. In de praktijk bleek er niet altijd sprake van eenduidige redenen om tot ontslag over te gaan, en daarbij veranderde de procedure naar verloop van tijd en hielden de bestuursniveaus er verschillende criteria op na. Historicus Peter Romijn heeft hierover geschreven in zijn studies *Snel, streng en rechtvaardig* en *Burgemeesters in oorlogstijd*.⁶ Er waren veel twijfelgevallen, met name onder de burgemeesters die op 10 mei 1940 in functie waren en hun ambt gedurende de bezetting bleven uitvoeren. Clement van Baar was één van hen.

De dossiers

In het Nationaal Archief (NA) in Den Haag worden drie archiefdossiers over Clement van Baar bewaard. Het gaat om een dossier van de Politieke Recherche Afdeling (PRA) Alkmaar, inventarisnummer 9206, dossier 9291, dat onderdeel is van het Centraal Archief voor de Bijzondere Rechtspleging (CABR) (2.09.09); zijn personeelsdossier van het Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur: Bestuurszaken en Kabinetszaken, (2.04.87), inventarisnummer 4037; en een dossier uit het archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden, (2.04.67), inventarisnummer 1630. Tezamen betreft het hier een honderdtal pagina's, een omvang die niet ongewoon is voor dossiers van vergelijkbare strekking.

Het dossier van de Politieke Recherche Afdeling (PRA) Alkmaar bevat slechts enkele stukken, hoofdzakelijk een briefwisseling tussen de Noord-Hollandse Commissaris van de koningin en het plaatsvervangend hoofd van de PRA Alkmaar over de vraag of er 'nog maatregelen zijn genomen in verband met een verkeerde houding tijdens de bezetting' van 'den burgemeester van Edam'.⁷ Het personeelsdossier van het Ministerie van Binnenlandse Zaken bevat verschillende stukken uit de ambtelijke loopbaan van Van Baar, met documenten en correspondentie rondom zijn benoemingen, zijn ontslag tijdens de bezetting, schorsing, herbenoeming en pensionering.

⁶ Peter Romijn, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam 2006) 634-644. Van Baar en Edam worden door Romijn niet genoemd in zijn boek.

⁷ NA, 2.09.09, 9291, Brief van H. Kleipoel (PRA) aan kabinet van de CvdK Noord-Holland, 27 september 1946.

Het omvangrijkste dossier is het zogenoemde ‘zuiveringsdossier’ uit het archief Ministerie van Binnenlandse Zaken: Zuivering Ambtenaren. Ook in dit geval betreft het merendeel van de stukken correspondentie, maar tevens een uitvoerig verweerschrift dat Van Baar in 1945 naar aanleiding van zijn schorsing schreef. Uit een bijgevoegde inhoudsopgave blijkt dat het zuiveringsdossier verre van geheel bewaard gebleven is. Al ten tijde van de procedure is er bewijsmateriaal zoekgeraakt, zo blijkt uit correspondentie, maar dat verklaart niet waarom verschillende stukken missen. Of dit verder kan worden opgehelderd is echter zeer de vraag. Mogelijk bevindt zich nog elders, in de archieven van de gemeente Edam, bronmateriaal, maar dat is in het kader van dit vooronderzoek niet verder onderzocht.⁸ Hoe de zuiveringsprocedure van Van Baar precies verliep, is op basis van de overgeleverde stukken dan ook niet meer gedetailleerd te reconstrueren, maar duidelijk is wel dat zijn positie, en het stevige oordeel van het Centraal Orgaan, ruim een jaar lang ter discussie stond.

Beschuldigingen en oordelen

Rond 20 augustus 1945 werd Clement van Baar per brief door Commissaris van de Koningin van Noord-Holland Jaap de Vos van Steenwijk medegedeeld dat hij voorlopig in zijn functie van burgemeester van de gemeente Edam zou worden geschorst. Van Baar werd verweten dat hij ‘in ernstige mate’ was tekortgeschoten ‘in het betrachten van de juiste houding in verband met de bezetting en op grond daarvan van hem niet de getrouwe medewerking aan het herstel van het vaderland kan worden verwacht.’

Van Baar reageerde meteen door een audiëntie te vragen bij de minister van Binnenlandse Zaken L.J.M. (Louis) Beel vanwege de ‘ontvangen beschikking waarbij ik als burgemeester dezer gemeente, met ingang van morgen, wordt geschorst in mijn ambt’. Hij was van mening ‘dat mij hier groot onrecht dreigt te geschieden.’⁹ Hangende het onderzoek bleek het hem echter niet toegestaan om audiëntie te krijgen. Van Baar nam een advocaat in de arm en besloot zich op zijn verdediging te beraden. Een zuiveringscommissie – waarvan de samenstelling niet duidelijk is op basis van de overgeleverde stukken – deed ondertussen onderzoek naar de gronden van de beschuldigingen en het mogelijke gevolg daarvan. Op 19 november 1945 liet het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel de minister van Binnenlandse Zaken weten dat Van Baar formeel het volgende werd verweten:

1. Blijkens een in het archief der z.g. Secretarie van staat aangetroffen stuk zitting heeft genomen in de Generale Commissie. Deze commissie was met vervanging der ouder leden nieuw geformeerd, zoodat zij volgens het schrijven van den gemachtigde voor den landbouw en visserij aan den gemachtigde voor waterstaat en verkeer nationaal-socialistisch werk verrichten kon.
2. Niet alle contact verbroken heeft met de NV Jaartsveld Wegenbouw Mij toen hij in augustus 1940 vernam dat deze NV voor den vijand werkte. Door zijn bemiddeling zouden 2 personen uit zijn gemeente voor deze NV zijn gaan werken. Hiertegenover staat dat de burgemeester die commissaris en aandeelhouder van de bedoelde NV was

⁸ Bijvoorbeeld in: Waterlands Archief (WA), 0658, Gemeente Edam, (1918) 1930 - 1945 (1956), 161 ondergedoken ambtenaren tijdens de oorlog en de "zuivering" van het ambtenarencorps ná de oorlog, 1944-1946.

⁹ Deze correspondentie bevindt zich in: Nationaal Archief (NA), 2.04.87, BiZa 87, 4037.

alles in het werk heeft gesteld om de NV te liquideren hetgeen omstreeks kerstmis 1940 geschiedde.

‘Ten gunste van de burgemeester wordt een groot aantal feiten aangevoerd, zoals hulp aan onderduikers, het saboteren van Duitse opdrachten e.d. Het Centraal Orgaan is echter van oordeel dat deze feiten aan belang verliezen tegenover het hem ten laste gelegde lidmaatschap der Generale Commissie van welke commissie hij gezien haar nieuwe formering kon weten dat zij nationaal-socialistische doeleinden nastreefde.’ Het Centraal Orgaan meende dat Van Baar op grond van deze geschiedenis moest worden ontslagen.

Een in het dossier aanwezig ‘rapport’ van een anonieme auteur speelde een belangrijke rol in de beginfase van de procedure. Vermoedelijk stelde een ambtenaar en tevens vertegenwoordiger van het lokale verzet dit twee pagina’s tellende document op in 1944, nog voordat Van Baar ontslag nam als burgemeester en zelf onderdook.¹⁰ In de notitie wordt Van Baar ‘een uitgesproken diplomaat’ genoemd die ‘niets heeft nagelaten om zich in zijn positie te handhaven. Zijn beleid was in vele gevallen uiterst tactvol, doch meestal te scrupuleus.’

De inhoud van het ‘rapport’ is onevenwichtig en dat moet ook de zuiveringscommissie zijn opgevallen. Enerzijds wordt Van Baar door de anonieme auteur beschuldigd van een ‘lang niet onvriendelijke houding’ ten opzichte van Duitsland en Duitsers, opportunisme en streberigheid: ‘De Sicherheitspolizei behoefde slechts te klikken en zij werden op hun wenken bediend’ en ‘ook aan de opgaven van Hollandsche en Duitse Joden mocht niets mankeeren’. Anderzijds wordt geconstateerd dat hij ‘altijd’ klaar stond ‘om getroffen te steunen en hen uit moeilijke situaties te redden’ en men ‘niet uit het oog [moet] verliezen dat de taak van de burgemeester in deze tijd geen sinecure is’. Het rapport eindigde met de constatering dat er ‘de laatste weken weinig of niets aan te merken’ viel op de burgemeester.

Ondanks de onevenwichtigheid werd het ‘rapport’ als uitgangspunt gebruikt voor het zuiveringsonderzoek. Dat valt in de eerste plaats op te maken uit het verweerschrift dat Van Baar na zijn schorsing in het vroege najaar van 1945 schreef. Typerend zijn bijvoorbeeld de passages waarin hij zich verweert tegen de beschuldiging dat hij veel contact had met Duitse officieren en ambtsbekleders gedurende de bezetting. Volgens Van Baar was dit mede het gevolg van zijn burgemeesterschap van een (ook toen al) toeristische gemeente. Verschillende Duitse autoriteiten bezochten, zeker in de eerste bezettingsjaren, Volendam. Het werd volgens Van Baar van hem verwacht om dan als gastheer op te treden. Zijn optreden moest naar zijn mening kortom steevast vanuit de toenmalige context worden bekeken.

Fel is hij waar de betrokkenheid bij de Jodenvervolging ter sprake komt. ‘Slechts twee vragen en de antwoorden daarop in dat rapport werden voorgelezen door den voorzitter prof. Van den Bergh.¹¹ Zij luidden: deed de burgemeester mee aan de Jodenvervolging: antwoord ja. Deed de burgemeester mee aan het Joden arresteren. Antwoord: ja. Het is schandelijk. Elk inwoner van Edam en Volendam weet positief dat dit leugens zijn, dat dit laster is en degenen die dit neer durfden te schrijven weten dit ook; dit is volkomen kwade trouw. Maar de schoften die dit doen zijn momenteel voor den strafrechter onbereikbaar.’ In het zuiveringsdossier is een

¹⁰ Besseling noemt ‘het rapport’ in *Een feit van niets* op pagina’s 43 en 44. Tezamen met een stuk over de banden van Van Baar met de firma Jaartsveld, werd de notitie volgens Besseling opgesteld ‘om de vraag te beantwoorden of aan de betreffende bestuurder na de bevrijding de opbouw van het land kan worden toevertrouwd.’

¹¹ Het gaat hier vermoedelijk om de jurist en SDAP’er George van den Bergh.

getuigenis aanwezig waarin gevraagd wordt of Van Baar betrokken was bij ‘Jodenarrestaties’, een beschuldiging die volgens de getuige – een inwoner van Edam – geen standhield. Meer verwijzingen naar het functioneren van Van Baar rondom de Jodenvervolging zijn in de zuiveringsdossiers niet aangetroffen.¹²

De twee beschuldigingen die hem uiteindelijk in november 1945 ten laste werden gelegd door het Centraal Orgaan op de Zuivering van Overheidspersoneel, vonden hun basis niet in ‘het rapport’ uit 1944, maar in ander bewijsmateriaal. Zijn lidmaatschap van de Generale Commissie – een overlegorgaan voor betrokken autoriteiten bij de Zuiderzeewerken – tijdens de bezetting viel lopende het onderzoek op, maar bewijsmateriaal daarvoor raakte nog gedurende de zuiveringsprocedure zoek.¹³ De betrokkenheid bij de firma Jaartsveld bleek uit enkele getuigenissen, waarin de rol van de burgemeester ter discussie werd gesteld.¹⁴

Ook Van Baar zelf was er in zijn verweerschrift van overtuigd dat zijn schorsing het directe gevolg was van het feit dat hij ‘deelgenoot’ was ‘geweest van een naamloze vennootschap die in 1940 door de bezetters werd aangewezen op de vliegvelden te werken op straffe van inbeslagname van haar geheele bedrijf; zulks niettegenstaande het feit dat ik zoodra ik hiervan hoorde – op liquidatie dier vennootschap heb aangedrongen, welke liquidatie noog voor het einde van 1940 heeft plaats gehad, ondanks de zeer groote moeilijkheden daaraan verbonden.’

De naamloze vennootschap in kwestie was het bedrijf van zijn zwagers. Getuigenissen in het dossier wezen erop dat Van Baar onder meer inwoners van de gemeente Edam naar bouwplaatsen onder leiding van dit bedrijf doorstuurde. Hem werd ook verweten dat hij financieel gewin uit zijn betrokkenheid bij de firma had getrokken. Volgens Van Baar was dat niet waar, en anders moest de context van de omstandigheden worden meegewogen.

De beschuldigingen werden uiteindelijk opnieuw onderzocht over een periode van enkele maanden. Pas in de loop van 1946 kwam het Centraal Orgaan tot een nieuw advies. De eerste beschuldiging werd ingetrokken: ‘Overwegende dat t.a.v. het zitting nemen, althans het zich bereid verklaren zitting te nemen, in ene nieuw te formeren Generale Commissie als bedoeld in artikel 3 der Zuiderzeewet bij nader onderzoek (...) niets laakbaars is gebleken, daar het aanvaarden van die functie is geschied in overleg met de oude goede leden, met de bedoeling deze commissie zo zuiver mogelijk te houden.’

De betrokkenheid bij de firma Jaartsveld bleef echter wel ter discussie staan, zij het ook in dit geval met (meer) oog voor de context: ‘Overwegende dat de commissie hem zwaar aanrekenet dat hij door zijn bemiddeling twee menschen bij de firma Jaartsveld te werk heeft gesteld, ook al heeft hij hen gewaarschuwd dat het hier Wehrmachtswerk betrof, met het gevolg dat ook andere Edammers en Volendammers in hun angst voor uitzending naar Duitschland als werkloozen zich voor werk aldaar opgaven; overwegende dat hierbij in aanmerking genomen moet worden dat in den tijd dat zich dit afspeelde de verhoudingen nog niet zoo scherp omljnd waren als later; overwegende dat het achteraf gezien juister ware geweest de banden met de firma Jaartsveld onmiddellijk te verbreken, doch de Commissie er anderzijds oog voor heeft, dat de liquidatie van de firma Jaartsveld nog in 1940 een aanvang heeft genomen; overwegende

¹² NA, 2.04.67, BiZa 67, 1630.

¹³ Zie tevens: NA, 2.16.77, Archief van de Generale Commissie als bedoeld in artikel 3 van de Zuiderzeesteunwet, (1924) 1925-1975 (1977).

¹⁴ Onder meer uit een verklaring van getuige B.S. Limburg en een notitie, vermoedelijk afkomstig van het lokale verzet. NA, 2.04.67, BiZa 67, 1630. Zie tevens: Besseling, *Een feit van niets*, 43.

dat ten gunste van burgemeester Baar uit de stukken vele goede daden blijken die voor hem pleiten; overwegende dat de commissie van oordeel is in verband met het feit dat de burgemeester oorzaak is geweest dat Edammers op het vliegveld Ypenburg te werk zijn gesteld, dat burgemeester Baar in de gemeente Edam niet gehandhaafd kan worden, dat de commissie zoo hiertoe een mogelijkheid zou bestaan in dit geval aanleiding zou vinden', besloot het Centraal Orgaan 'te adviseeren tot de disciplinaire maatregel van overplaatsing naar een andere gemeente; dat, waar zulks om praktische redenen onuitvoerbaar is, de commissie adviseert op Baar voornoemd toe te passen artikel 1 sub a van het KB, dd 10 oktober 1945'. Dat betekende 'ongevraagd eervol ontslag'.¹⁵

Maar inmiddels gingen er stemmen op om Van Baar zo snel mogelijk te laten terugkeren op zijn post. Zo stuurde de voorzitter van de lokale afdeling van pas opgerichte Partij van de Arbeid (PvdA), C. Smit, een brief aan partijprominent Koos Vorrink, waarin hij aandacht vroeg voor de situatie in de gemeente. 'Wij hebben bepleit bij den commissaris dat onze Gemeente een sterke Burgemeester moet hebben, gezien de mentaliteit van de beide verschillende bevolkingsgroepen waarvan de karakters niet alleen veel verschillen, maar het eene deel is geheel katholiek en het andere vijfzesde protestant.' Volgens Smit stond Van Baar 'boven de partijen of groepen' en was hij 'een kundig burgemeester'. Waarnemend burgemeester P.W. (Paul) Terwindt werd daarentegen niet als een krachtig bestuurder ervaren. 'De zaken staan nu zoo, wij hebben op het moment een onbekwame burgemeester, terwijl onze bekwame burgemeester doelloos rondloopt. Ik weet wel, men schorst niet voor niets, maar ik geloof dat zijn schorsing geen of weinig verband houdt met het burgemeestersambt.' Smit wist zeker dat 'Edam hem graag terug zou hebben en een deel van Volendam ook, terwijl een deel van Volendam tegen hem is, omdat hij tegen hen opdurft.'

Minister Beel dacht er inmiddels net zo over. In de zomermaanden stuurde hij aan op herbenoeming van Van Baar en liet hij aan CvdK De Vos van Steenwijk weten dat hij vond dat er een punt achter de procedure moest worden gezet.¹⁶ 'Naar mijn mening is een dergelijke maatregel [eervol ontslag] niet in overeenstemming met de door den burgemeester gestelde daad. Niet mag worden voorbijgezien dat de tewerkstelling plaats vond in augustus 1940 toen zooals de commissie terecht opmerkt de verhoudingen nog niet zo scherp omlijnd waren als later. In dit verband meen ik erop te moeten wijzen dat onderscheidene gemeentebesturen te dientijde nog zonder eenige terughoudende medewerking verleenden aan de uitzending van arbeiders naar Duitschland in het kader van de rijkssteunregeling voor werklozen. Bovendien blijkt uit de in het dossier opgenomen verklaringen van de heeren Hofland en Lagrand¹⁷ duidelijk dat de burgemeester in geen geval *con amore* zijn medewerking aan deze tewerkstelling verleende en er zelfs tegen waarschuwde. Het komt mij na ampele overwegingen voor dat in deze zou kunnen worden volstaan met een schriftelijke berisping zonder openbaarmaking.'

De Vos van Steenwijk ging hiermee akkoord: 'Naar aanleiding van Uw schrijven van 15 juli 1946, heb ik de eer Uwe excellentie het volgende mede te delen. Persoonlijk heb ik geen bezwaar tegen het weer in zijn ambt herstellen van burgemeester van Baar, al beschouw ik het als een dubieus geval of hij met een berisping voldoende gestraft is. In ieder geval meen

¹⁵ *Staatsblad van het Koninkrijk der Nederlanden*, F 221, 10 oktober 1945.

¹⁶ Deze verklaringen zijn niet (meer) in het dossier aanwezig of aangetroffen.

¹⁷ NA, 2.04.87, BiZa 87, 4037, brief Beel aan De Vos van Steenwijk, 15 juli 1946.

ik dat een eventuele berisping zich niet kan beperken tot het bevorderen van de tewerkstelling van een tweetal arbeiders, maar dat hierin ook betrokken hoort te worden zijn houding als commissaris van de NV Jaartsveld.’

De Commissaris van de Koningin ging in zijn brief ook uitvoerig in op de omstandigheden in de gemeente Edam: ‘Inmiddels is het moeilijk de vraag te beantwoorden hoe een terugkeer van burgemeester van Baar in de gemeente zal worden opgevat. Ik heb hieromtrent de meening van den waarnemend burgemeester den heer Terwindt gevraagd die van oordeel was dat de reactie wel gunstig zou zijn en zich zelfs bereid verklaarde zijn rehabilitatie zoveel mogelijk te bevorderen. Vervolgens heb ik bij mij ontboden de thans zittende wethouders, de heeren Runderkamp en Plat die beiden wederom als lid van den raad zijn gekozen en waarvan althans de laatste weer als wethouder zal optreden. Hun meening was aanmerkelijk minder optimistisch, maar hun overwegingen daarbij waren hoofdzakelijk gegrond op zijn impopulariteit in het Volendamsche deel der gemeente.’

De Vos van Steenwijk schetste vervolgens een iets ander beeld dan PvdA’er Smit: ‘De situatie is eigenlijk zoo, dat de tegenstellingen tusschen Edam en Volendam steeds vrij scherp zijn geweest en dat, volgens de Volendammers, de houding van burgemeester van Baar daarbij niet steeds onpartijdig was en de belangen van Volendam bij hem niet veilig waren.¹⁸ Dit heeft geleid en zal vermoedelijk wederom leiden tot het kiezen van twee wethouders uit Volendam afkomstig, omdat bij een verdeeling van het College, wanneer dus uit Edam en Volendam elk een wethouder zal worden gekozen de beslissende stem aan den burgemeester zal toevallen. De wethouders verklaren dat de tegenzin om burgemeester van Baar wederom te zien terugkeeren slechts in geringe mate met de zuivering verband hield, maar hoofdzakelijk gegrond was op de antipathie welke de Volendammers tegen hem koesteren.’

‘Resumeerend’, zo sloot De Vos van Steenwijk af, ‘geloof ik uwe excellentie te moeten adviseren burgemeester Van Baar persoonlijk ernstig te waarschuwen om na zijn terugkeer een onpartijdige houding ten opzichte van de beide deelen zijner gemeente in acht te nemen en voorts niet te verdoezelen dat hij een berisping gekregen heeft en zijn terugkeer zoo onopvallend mogelijk te doen geschieden. Voor een z.g. openbare rehabilitatie voel ik in dit geval ook niets en volgens de wethouders zou hem dit meer kwaad dan goed doen. Het tijdstip van zijn weder in functie treden zou het beste gekozen kunnen worden gelijktijdig met het optreden van den nieuwen raad. Alvorens burgemeester Van Baar zelf eenigerlei mededeeling te doen, wacht ik thans nog het nadere bericht van Uwe Excellentie af. Het mij toegezonden dossier zend ik hierbij terug.’¹⁹

Eind augustus kreeg Van Baar na een jaar schorsing te horen dat er een besluit was genomen. ‘Mede overwegende dat uit de stukken te Uwen gunste ook vele goede daden blijken, is de minister van oordeel dat zal kunnen worden volstaan met het geven van een schriftelijke niet openbaar te maken berisping.’²⁰ Hij kon vervolgens worden herbenoemd in de gemeente Edam per 1 september 1946. De zuiveringsprocedure was daarmee ten einde.

¹⁸ Dat constateerden ook Piet en Evert Koning op basis van het zuiveringsdossier: ‘Tegen Van Baar was de commissie illegaliteit van Edam, het ging, zo schreven zij, ten koste van Terwindt en ten koste van de illegalen die voor ‘rasploerten’ werden uitgemaakt. Zij eisten excuses in de krant en intrekking van de [ten gunste van Van Baar gehouden] enquête om daarna opnieuw, maar eerlijk te beginnen. Voorstanders waren een aantal (voornamen) burgers uit Edam (vele) en Volendam (enkele) onder leiding van de notaris.’ *Wereldoorlog in het dorp*, 290.

¹⁹ NA, 2.04.87, BiZa 87, 4037, brief De Vos van Steenwijk aan Beel, 8 augustus 1946.

²⁰ NA, 2.04.87, BiZa 87, 4037.

Conclusie vooronderzoek

Op basis van de zuiveringsdossiers kan het volgende met zekerheid worden geconcludeerd. Er is in 1946 na een lange zuiveringsprocedure besloten om Van Baar niet te ontslaan maar buiten openbaarheid ‘te berispen’ vanwege mogelijke betrokkenheid bij economische collaboratie. Omwille van het belang van continuïteit in de gemeente Edam – en mogelijk ook omdat de procedure lang duurde – werd besloten om Van Baar terug te laten keren. Het verwijt van betrokkenheid bij een in Duitse opdracht werkend aannemersbedrijf was in zekere zin uiteindelijk te klein voor ontslag, maar te groot om geheel te negeren.

Uit de dossiers blijkt dat er sprake is geweest van een niet altijd even consequente wijze van onderzoek en oordeelvorming – iets wat ook over andere zuiveringsprocedures gezegd kan worden. Dat de dossiers niet geheel bewaard zijn gebleven, maakt het moeilijker om de zorgvuldigheid van de procedure te kunnen beoordelen, evenals de beschuldigingen aan het adres van Van Baar en diens verdediging. De belangrijkste getuigenis in het dossier is zijn eigen verweerschrift van meerdere pagina’s.

Van Baar komt uit de dossiers naar voren als een exemplarisch voorbeeld van een ‘burgemeester in oorlogstijd’. Omdat hij ook verhoudingsgewijs lang in functie bleef – anders dan in de grote steden van Nederland, waar burgemeesters vanaf 1941 werden vervangen – maakte hij verschillende fases van de bezetting in functie mee. Als verantwoordelijk bestuurder heeft Van Baar zodoende verordeningen rondom de openbare orde en Jodenvervolging in zijn gemeente laten doorvoeren: zoals vrijwel al zijn mede-ambtgenoten.

De mate van medewerking vanuit zijn functie aan de Jodenvervolging is op basis van het zuiveringsdossier niet in detail te beantwoorden. Besseling spreekt in zijn brief over ‘volle medewerking’ van burgemeester Van Baar, maar daar kan op basis van het zuiveringsdossier geen verdere uitspraak over worden gedaan. Om dat vraagstuk te kunnen plaatsen, is uitgebreid onderzoek in de gemeentelijke archieven van Edam noodzakelijk.

Dat Van Baar vooral banden met het aannemersbedrijf van zijn zwager werd verweten, waarbij hij werd beschuldigd van het ronselen van mannen uit Volendam, moet binnen de context van de kritische benadering van economische collaboratie worden geplaatst. Na 1945 werd economische collaboratie relatief zwaar, maar ook inconsequent bestraft.²¹ Opvallend is het wel dat – in ieder geval in eerste instantie – de omstandigheden van zijn ontslag en onderduik in 1944 nauwelijks werden meegewogen in het besluit.

Uit de verklaringen in het zuiveringsarchief rijst in het algemeen het beeld op van een pragmatische burgemeester die in de ogen van zijn critici te weinig afstand nam van de bezetter, maar tegelijkertijd de belangen van zijn gemeente waarborgde en uiteindelijk toch om principiële redenen ontslag nam en onderdook. Het aantal getuigenissen in het dossier is verhoudingsgewijs beperkt, waardoor de beschuldigingen moeilijk gewogen kunnen worden.²² In zijn uitgebreide verweerschrift pareert Van Baar alle verwijten, daarmee een inzicht gevend in hoe hij de bezettingstijd zelf als bestuurder had ervaren. Een gewogen oordeel over het functioneren van Van Baar kan kortom niet goed op basis van de bewaard gebleven zuiveringsdossiers worden geveld.

²¹ Een inzicht hierin geeft: Joggli Meihuizen, *Noodzakelijk kwaad. De bestraffing van economische collaboratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2003).

²² Duidelijk is wel dat de naoorlogse sociaal-politieke context in Edam en Volendam een rol speelde.

Mogelijkheden tot vervolgonderzoek

De door Erik Besseling geponeerde vragen over het functioneren van Clement van Baar tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn op basis van de zuiveringsdossiers niet in detail te beantwoorden. Daar is aanvullend onderzoek voor nodig in de gemeentelijke archieven, zodat bijvoorbeeld het verweerschrift van Van Baar kan worden gewogen en gecontextualiseerd, maar waardoor mogelijk ook de positie van het lokale verzet en de lokale naoorlogse politiek bij zijn zuivering beter kan worden begrepen. De studies van Besseling zelf geven hier al een inzicht in, maar niet in elk opzicht of even gedetailleerd.

Mocht het college van B&W van de gemeente Edam-Volendam goeude gronden zien om uitgebreider onderzoek te laten doen, dan zou mijn advies zijn om een bredere invalshoek te kiezen dan het functioneren van Clement van Baar tijdens de Tweede Wereldoorlog alleen. Een breed opgezette studie naar de bezettingsjaren van de gemeente Edam is er bij mijn weten namelijk nog niet, terwijl de gemeente een – wat ik op basis van het zuiveringsdossier en oriënterend onderzoek, waaronder de publicaties van Besseling meen te kunnen stellen – interessante oorlogsgeschiedenis kent. In de zuiveringsdossiers wordt bijvoorbeeld meermaals gewezen op het ‘bijzondere’ karakter van de gemeente Edam met zijn twee kernen, het overwegend protestante Edam en katholieke Volendam. Het zou interessant zijn om de lokale, sociale en politieke dynamiek die daaruit volgde in oorlogs- en bevrijdingstijd nader te onderzoeken. Tevens is het gegeven dat de Waterlandse burgemeesters tegelijkertijd besloten om hun ontslag in te dienen intrigerend. Over deze collectieve daad is nog weinig kennis beschikbaar.

Vanuit deze optiek bekeken is het aanbevelenswaardig om, al dan niet met naburige gemeentes en rechtsopvolgers, in overweging te nemen of het zinvol is om breder onderzoek te doen naar de regio Waterland in oorlogstijd, waarin de nadruk ligt op de verantwoordelijkheid van het openbaar bestuur van de verschillende gemeenten in onderwerpen als de Jodenvervolging, arbeidsinzet en andere bezettingsthema's. Dergelijk breder opgezet onderzoek kan de lokale kennis van de oorlog vergroten, waarmee het geven van rekenschap van dit verleden in het heden beter mogelijk wordt.

Geraadpleegde bronnen

Archieven

Nationaal Archief (NA), Den Haag

2.09.09, Centraal Archief voor de Bijzondere Rechtspleging (CABR):

Politieke Recherche Afdeling (PRA) Alkmaar, inventarisnummer 9206, dossier 9291

2.04.87, Ministerie van Binnenlandse Zaken: Directie Binnenlands Bestuur:

Bestuurszaken en Kabinetszaken, inventarisnummer 4037

2.04.67, Ministerie van Binnenlandse Zaken:

Zuivering Ambtenaren en Nederlandse Orden: inventarisnummer 1630

Waterlands Archief (WA), Purmerend

Literatuur

Besseling, Erik, *Een feit van niets* (Edam 2008)

--, *Rachels kinderen* (Edam 2020/2002)

Koning, Piet en Evert, *Wereldoorlog in het dorp. Volendam 1939-1945* (Volendam 2010)

Meihuizen, Joggli, *Noodzakelijk kwaad. De bestraffing van economische collaboratie in Nederland na de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2003)

Romijn, Peter, *Snel, streng en rechtvaardig. De afrekening met 'foute' Nederlanders* (Amsterdam 2002/1989)

--, *Burgemeesters in oorlogstijd. Besturen onder Duitse bezetting* (Amsterdam 2006)

Slaa, Robin te, *Onderzoek naar voormalig burgemeester van Hoogeveen J. Tjalma* (2020)